

RECENZIJOS

Hintikka apie Wittgensteiną: pusinės ir pusantrinės tiesos

Albinas Plėšnys

Ludwigas Wittgensteinas neabejotinai yra vienas iš giliausių šio šimtmečio filosofų, savitai interpretavęs pamatines filosofines problemas. Jo darbai turėjo lemiamos įtakos dviem ryškioms XX a. filosofijos kryptims. Ankstyvasis Wittgensteino „Tractatus logico-philosophicus“ buvo reikšmingas loginio empirizmo formavimuisi, o vėlesni „Filosofiniai tyrinėjimai“ buvo ne mažiau svarbūs lingvistinei filosofijai. Domėjimasis tiek Wittgensteino filosofija, tiek jo asmenybe neatslūgsta iki šiol. Tai rodo ir kasmetiniai Austrijos L. Wittgensteino draugijos rengiami tarptautiniai simpoziumai, kurių buvo jau 20.

Nenuostabu, kad kiekvienas solidesnis Wittgensteino kūrybos tyrinėjimas susilaukia filosofų dėmesio. Neseniai pasirodė žymaus suomių logiko ir epistemologo Jaakko Hintikkos knyga „Ludwigas Wittgensteinas: pusinės ir pusantrinės tiesos“ (1). Hintikka išgarsino dar 1953 m. pasiūlyta distributyvinių normalių formų teorija, kurioje svarbiausia yra konstituentos sąvoka. Konstituentų metodas teikia galimybių kurti adekvatesnes mokslo praktikai logines kalbas ir tiksliau eksplikuoti įvairius mokslo raidos reguliacinius principus bei normas, nei tai leidžia daryti R. Carnapo sukurtų loginių kalbų priemonės. Todėl šis metodas plačiai taikomas loginiuose ir epistemologiniuose tyrinėjimuose. Ne mažiau svarbi keliais metais vėliau Hintikkos pasiūlyta modelių aibių idėja. Po Carnapo, matyt, niekas tiek nenusipelnė plėtojant, kuriant ir tobulinant loginių priemonių taikymą epistemologijoje, kiek Hintikka. Turint galvoje, kad Wittgensteino idėjos veikė loginio empirizmo tradiciją, išplėtojusią loginių priemonių taikymą filosofijoje, Hintikkos samprotavimai apie Wittgensteino asmenį ir jo kūrybą yra ypač įdomūs.

Suprasti Wittgensteino filosofiją nėra lengva. Mat Wittgensteinas atsisako svarstyti tradicines filosofines problemas. Jo kriticizmas nukreiptas tiek į tradicinę filosofiją, tiek ir į įprastą tos filosofijos kritiką. Kaip sako Hintikka, Wittgensteinas atmeta bet kokias pastangas pasukti filosofiją į protingus kultūrinio elito *conversazione*. Jis aistringai siekia išsiaiškinti painiavas, temdančias jo intelektą. Painiavos, su kuriomis kovojo Wittgensteinas, yra ne tradiciniai filosofiniai klausimai, bet rimtos intelektualinės problemos, kurių išsprendimas prilygsta intelektualinės pozicijos nuskaidrinimui.

Labai dažnai Wittgensteino pasiūlytos idėjos yra veikiau naujos problemos negu nauji teiginiai. Anot Hintikkos, Wittgensteinas kaip filosofas gali atsiskleisti tik išplėtojus jo idėjas, kuriose slypi daugiau nei parašyta. Niekas negali iki galo suprasti Wittgensteino filosofijos, nesuvokdamas jo iškeltų problemų ir jų tolesnio išplėtojimo galimybių. Todėl tinkama Wittgensteino filosofijos interpretacija negali išsiversti be pusantrinių tiesų apie ją. Anot Hintikkos, vienintelė gyvybinga alternatyva pusei tiesos apie Wittgensteino filosofiją yra pusantros tiesos apie ją. Tai Hintikka savo knygoje ir siekia realizuoti. Be to, jis stengiasi suprasti Wittgensteiną, remdamasis jo paties vartojamomis sąvokomis, o ne tradicinės filosofinės problematikos sąvokomis ar kitų filosofinių koncepcijų ir doktrinų terminais.

Knygą sudaro 16 straipsnių, parašytų per 20 metų. Ankstyviausias straipsnis „Kalbiniai žaidimai“ datuotas 1976 m. Straipsniuose atspindėtos labai įvairios Wittgensteino veiklos ir asmenybės pusės. Įdomios informacijos apie Wittgensteino kūrybinį palikimą ir asmenybės bruožus galima rasti straipsnyje „Nepakantus žmogus ir jo raštai“. Wittgensteino santykiai su Vienos ratelio nariais aptarti straipsnyje „Ludwigo obelis“. Kaip žinoma, su kai kuriais Vienos ratelio nariais, ypač su Carnapu, jie buvo komplikuoti. Wittgensteinas labai nepalankiai sutiko Carnapo straipsnį „Die physikalische Sprache als Universalsprache der Wissenschaft“, apkaltinęs jį nuplagijavus kelias svarbiausias jo idėjas.

Iš dviejų „Traktato“ turinio aspektų – to, kas gali būti aiškiai pasakyta, ir to, kas negali būti išreikšta, bet rodo save, pirmajam suprasti vit-

genšteiniška vaizdų teorija neabejotinai turi lemiamos reikšmės. Todėl Hintikkos straipsnis „Wittgensteino vaizdų teorijos anatomija“ yra tarsi raktas į išsąkoma „Tractatus logico-philosophicus“ aspektą. „Traktatą“ sudaro septyni teiginiai, iš kurių penki viduriniai tiesiogiai susiję su „vaizdų teorija“: pasaulis yra visa, kas yra (1); tai, kas yra faktas, yra atominių faktų buvimas (2); loginis faktų vaizdas yra mintis (3); mintis yra prasmingas teiginys (4); teiginys yra elementariųjų teiginių teisingumo funkcija (5); bendroji teisingumo funkcijų forma yra $[\bar{p}, \bar{\zeta}N(\bar{\zeta})]$; tai yra bendroji teiginio forma (6); apie tai galima kalbėti, o apie visa kita reikia tylėti (7).

„Traktato“ pasaulis sudarytas iš elementariųjų faktų, kurių vaizdus mes susidarome. Tie vaizdai yra tikrovės modeliai. Faktas taps vaizdu, jei turės ką nors bendra su tuo, ką vaizduoja (2, 16). Tas bendra yra atvaizdavimo forma. Wittgensteinui tikrovės, jos vaizdo ir atvaizdavimo forma yra loginė forma.

Hintikka Wittgensteino vaizdų teoriją suskaido į tokias prielaidas: 1) elementariųjų teiginių kaip vaizdų prielaida; 2) atspindėjimo tezė (paprastų objektų visų galimų kombinacijų visuma yra suderinta su visuma galimų elementariųjų teiginių); 3) besąlygiško atitikimo tezė (vardas turi tokią pat loginę formą, kaip ir jį atitinkantis objektas); 4) atomiškumo tezė (elementarieji teiginiai yra nepriklausomi); 5) sudedamųjų teiginių kaip vaizdų tezė; 6) sintaksinės formos kaip vaizdų formos samprata (teiginių loginės formos yra jų sintaksinės formos); 7) tvirtinimas, kad kalbos ir mąstymo logika yra aukštesnės pakopos loginė kalba; 8) supratimas, kad visa mūsų konceptualinės sistemos logika gali būti redukuojama į teisingumo funkcijų logiką.

Išskyręs įvairias vaizdų idėjos komponentes, Hintikka su jų pagalba pagrindžia diskusijas keliančią „Traktato“ struktūrą, nurodydamas jos teiginių reikšmingumą. Atidžiau pažvelgus į Wittgensteino vaizdų teoriją, ji suskyla į keletą gana savarankiškų skirtingų prielaidų sistemą, kurią išanalizavus galima prieiti išvadą, jog vargu ar yra prasmės klausiti: atsisako vėlyvasis Wittgensteinas vaizdų teorijos ar ne? Klausiti galima tik apie kiekvieną iš tų prielaidų skyrium.

Straipsnyje apie Wittgensteino matematikos filosofiją Hintikka sakosi siekias suprasti tą mastą, kuriuo matematikos filosofija buvo pajungta apginti naujai filosofinei įžvalgai, išplėtotai 1928–1934 metais. Apskritai Wittgensteino filosofinės pozicijos lūžiui, prasidėjusiam apie 1928 metus, Hintikka skiria ypač daug dėmesio. Manychiau, kad šis Wittgensteino pažiūrų pasikeitimas knygoje išanalizuotas ypač kruopščiai ir išsamiai.

Keletas straipsnių skiriama Wittgensteino filosofijos ir fenomenologijos santykiui aptarti. Tas santykis Wittgensteino filosofijos tyrinėtojų yra menkai analizuotas, todėl turėtų patraukti skaitytojų dėmesį. Anot Hintikkos, Wittgensteino „Traktatas“ neperdedant gali būti laikomas fenomenologinėmis pratybomis. Jame aprašomi paprasti objektai yra betarpiško patyrimo, t. y. fenomenologiniai objektai. Tačiau nereikia manyti, kad Wittgensteino fenomenologija sutampa su E. Husserlio fenomenologija. Kaip žinoma, Husserliui empirinis patyrimas gaunamas be jokios artikuliacijos. Jį struktūruoja mūsų noetinis aktyvumas. Tuo tarpu B. Russellui ir Wittgensteinui pirminė patirtis yra besąlygiškai artikuliuota. Pasaulio statybiniai blokai „Traktate“ yra skirtingų loginių tipų objektai. Wittgensteinui visos loginės formos yra duotos kartu su objektais, kurių formomis jos yra. Iš čia plaukia Wittgensteino opozicija bet kokiam apriorizmui ir logikos teiginių tautologiškumo samprata.

Kaip pažymi Hintikka straipsnyje „Fenomenologijos idėja“, Wittgensteinas, 1929 m. atsisakęs požiūrio, kad fenomenologinė kalba yra nepriklausoma bazinė kalba, žengė lemiamą žingsnį savo vėlyvosios filosofijos link. Kaip yra vienoje iš paskaitų pasakęs Wittgensteinas, „pasaulis, kuriame mes gyvename, yra juslinių duomenų pasaulis, bet pasaulis, apie kurį mes kalbame, yra fizikinių objektų pasaulis“. Teiginiai gali byloti tik apie fizikinius įvykius fizikiniame laike. Mūsų kalba, anot to meto Wittgensteino, negali atspindėti tikrosios pasaulio fenomenologijos, todėl ji negali turėti tikros, tikslios logikos. Idėja, kad pasaulis yra fenomenalistinis, o mūsų kalba – fizikalistinė, iš tikrųjų yra svarbi Wittgensteino minties transformacijai nuo „Traktato“ iki „Tyrinėjimų“ suprasti.

Hintikka plačiai analizuoja kalbinių žaidimų vitgenšteinišką sampratą. Beje, ir pats Hintikka, plėtodamas Wittgensteino idėjas, yra skyręs keletą straipsnių vadinamajai teorinei žaidimų semantikai sukurti (2).

Žymaus logikos ir epistemologijos specialisto knyga apie Wittgensteiną iš tiesų įdomi ir vertinga norinčiam plačiau susipažinti su Wittgensteino filosofija. Galbūt smalsus skaitytojas, net ir žinodamas „Traktato“ autoriaus nuostatą, kad etika negali būti išreikšta ir kad apie tai, apie ką negalima kalbėti, reikia tylėti, vis tik pasiges straipsnio, skirto Wittgensteino etinėms pažiūroms aptarti.

Nuorodos

1. Hintikka J. Ludwig Wittgenstein: Half-Truths and One-and-a-Half-Truths // *Selected Papers*. Dordrecht, 1996. Vol. 1.
2. Hintikka J. „Is“ Semantical Games and Semantical Relativity // *Journal of Philosophical Logic*. 1979. Vol. 8; Hintikka J. *Logic, Language-Games and Information. Kantian Themes in Philosophy of Logic*. Oxford: Clarendon Press, 1973.